

ZASOBY KULTUROWE GMIN TURYSTYCZNYCH POGÓRZA DYNOWSKIEGO W STRUKTURZE SZLAKÓW TEMATYCZNYCH WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO JAKO FORMA ICH OCHRONY I PROMOCJI

Streszczenie

Turyści uprawiający turystykę kulturową coraz częściej korzystają z propozycji regionalnych i lokalnych szlaków tematycznych – niejednokrotnie zorganizowanych jako produkty turystyczne i skoncentrowanych wokół wiodącego tematu z zakresu szeroko pojętej kultury duchowej lub materialnej. Dzięki tworzeniu szlaków tematycznych wiele miejsc i obiektów objętych szlakiem może liczyć na wzrost popularności, prestiżu, na większe szanse wejścia w skład ofert touroperatorów oraz stania się celem indywidualnych wypraw turystów. Niniejsze opracowanie ma na celu dokonanie przeglądu struktur wybranych szlaków tematycznych województwa podkarpackiego ze zwróceniem uwagi na te, które uwzględniają zasoby kulturowe gmin turystycznych Pogórza Dynowskiego (Dubiecko, Dydnia, Dynów, Krzywca, Nozdrzec). Dodatkowo wskazano na korzyści w zakresie promocji i ochrony walorów turystycznych, do których przyczynia się tworzenie lokalnych i regionalnych szlaków tematycznych.

Słowa kluczowe: szlaki tematyczne, Pogórze Dynowskie, zasoby kulturowe, ochrona, promocja

THE CULTURAL RESOURCES OF THE TOURIST COMMUNES OF THE DYNOWSKIE FOOTHILLS IN THE STRUCTURE OF THEMATIC ROUTES IN PODKARPACKIE VOIVODESHIP AS A FORM OF THEIR PROTECTION AND PROMOTION

Summary

The tourists are increasingly using the proposals of local and regional thematic routes in the context of cultural tourism – often organized as the tourist products and focused around a leading topic in the field of spiritual or material culture. Thanks to the creation of thematic routes, many places and objects, included in the route, can count on increased popularity, prestige, greater chances of becoming an offer of tour operators and becoming the destination of individual tourist trips. The present study aims to review the structures of selected thematic

routes of the Podkarpackie Voivodeship, paying attention to those that take into account the cultural resources of tourist communes of the Dynowskie Foothills (Dubiecko, Dydnia, Dynów, Krzywca, Nozdrzec). In addition, it was written that the creation of local and regional thematic routes contributes to the benefits in the promotion and protection of tourism resources.

Keywords: thematic routes, Dynowskie Foothills, cultural resources, protection, promotion

1. Wprowadzenie

Każdy obszar dysponuje określonymi zasobami, które decydują o jego potencjale turystycznym, czyli przydatności do rozwoju turystyki. Na bazie owego potencjału tworzone są produkty turystyczne oraz rozwija się i zmienia przestrzeń turystyczna.

Podkarpacie to teren atrakcyjny pod względem przyrodniczym, posiadający cenne walory naturalne objęte różnymi formami ochrony prawnej (parki narodowe, parki krajobrazowe, rezerваты przyrody itp.). Przez wieki było obszarem styku wielu narodowości, kultur i wyznań. Jest to więc region o bardzo zróżnicowanym dziedzictwie kulturowym, o czym świadczy m.in. bogactwo architektury w postaci zachowanych pałaców, zamków, dworów, cerkwi, kościołów czy też zabytkowych zespołów urbanistycznych. Obecność licznych walorów przyrodniczych i kulturowych stwarza szerokie możliwości rozwoju różnych form turystyki, w tym turystyki kulturowej.

Turystykę kulturową można określić jako „wszystkie grupowe lub indywidualne wyprawy o charakterze turystycznym, w którym spotkanie uczestników podróży z obiektami, wydarzeniami i innymi walorami kultury wysokiej lub popularnej albo powiększenie ich wiedzy o organizowanym przez człowieka świecie otaczającym jest zasadniczą częścią programu podróży lub stanowi rozstrzygający argument dla indywidualnej decyzji o jej podjęciu lub wzięciu w niej udziału” [6].

Przejawem turystyki kulturowej jest m.in. podróżowanie po szlakach tematycznych. Szlaki tego typu konkretyzują ofertę turystyczno-kulturową danego obszaru, a także ułatwiają organizację i realizację kulturowych podróży tematycznych, dlatego też nazywane są turystyczno-kulturowymi. Szlaki turystyczno-kulturowe oferują korzystającym z nich turystom indywidualnym możliwość względnie bezpiecznego podróżowania w znanym i opisanym, najczęściej także dla ich potrzeb fizycznie oznaczonym obszarze [10].

Poruszając zagadnienie szlaków tematycznych, warto zauważyć, że są przykładem ewolucji szlaków turystycznych, które przeszły wiele zmian w aspekcie organizacyjno-technicznym, jak i funkcjonalnym. Z racji pełnionych ról i zadań szlaki turystyczne można traktować jako:

- ◆ element zagospodarowania turystycznego – oznakowana ścieżka ułatwiająca turystom wędrowkę w nieznanym terenie, zapewniająca bezpieczne dotarcie do celu,
- ◆ atrakcję turystyczną – trasy widokowe, krajoznawcze, specjalistyczne etc., wzbudzające zainteresowanie turystów i będące głównym celem podejmowanych przez nich podróży turystycznych,

- ♦ ważną składową produktu turystycznego touroperatora (produkt turystyczny – impreza/pakiet turystyczny) lub obszaru recepcji turystycznej (produkt turystyczny – obszar),
- ♦ odrębny, samodzielnie funkcjonujący produkt turystyczny – szlak – skomercjalizowana atrakcja turystyczna o charakterze pasmowym (np. szlak tematyczny) [22].

Ogólnie szlak turystyczny kojarzony jest z pewną wytyczoną trasą w przestrzeni turystycznej (nie zawsze oznakowaną), która prowadzi do atrakcyjnych miejsc z zachowaniem przepisów bezpieczeństwa i ochrony środowiska [2].

Szlakiem turystycznym jest m.in. szlak kulturowy, który dodatkowo z racji swojej struktury, można postrzegać jako produkt turystyczny, bowiem uwzględnia „jedność walorów turystycznych w miejscu docelowym podróży oraz komplementarnych dóbr i usług [...]” [4], a także jest zestawem dóbr materialnych i usług umożliwiających turyście przybycie do miejsca występowania walorów turystycznych, pobyt w danym miejscu i wykorzystanie jego walorów [7].

W aspekcie szlaków turystycznych, próbę zestawienia i kategoryzacji najważniejszych szlaków turystycznych o charakterze kulturowym podjął A. Mikos von Rohrscheidt [6]. Określił je zbiorczo jako „szlaki turystyczno-kulturowe”, proponując kategorię szerszą niż termin „szlaki kulturowe”. Odwołał się również do klasycznej definicji szlaku kulturowego, której autorami są L. Puczko i T. Ratz, według których: „szlak kulturowy to szlak tematyczny, posiadający jako swój punkt ogniskujący walor kulturowy lub element dziedzictwa kulturowego, przy czym kluczową rolę odgrywają w nim atrakcje o charakterze kulturowym” [5]. Celem stosowania kryteriów opisu i podziału tych szlaków jest przede wszystkim ich wyodrębnienie spośród innych szlaków turystycznych, a następnie osiągnięcie jasności w formułowaniu ich oferty turystycznej.

Inny podział szlaków proponują I. i R. Szewczykowie, wskazując na siedem kategorii określonych na podstawie tematu przewodniego: szlaki historyczno-archeologiczne, szlaki etnograficzne i kulturowe, szlaki zabytków architektury i przemysłu, szlaki śladami wielkich postaci, szlaki wodne i szlaki górskie oraz szlaki przyrodnicze [12].

Jak już wyżej zaznaczono, szlak tematyczny jako szlak turystyczno-kulturowy jest wyodrębnionym w oparciu o kryterium podziału tematycznego. Do tej kategorii szlaków zalicza się przede wszystkim szlaki historyczne (w tym militarne, archeologiczne, pielgrzymie, biograficzne), a następnie historyczne szlaki handlowe, szlaki kultury architektonicznej i budowlanej, etnograficzne, techniki i przemysłu, dawnych rzemiosł oraz inne, odpowiadające swojej tematyką poszczególnym typom wypraw turystyki kulturowej [6].

Turyści uprawiający turystykę kulturową coraz częściej korzystają z propozycji regionalnych i lokalnych szlaków tematycznych – niejednokrotnie zorganizowanych jako produkty turystyczne i skoncentrowanych wokół wiodącego tematu z zakresu szeroko pojętej kultury duchowej lub materialnej. Dzięki tworzeniu szlaków tematycznych wiele miejsc i obiektów objętych szlakiem może liczyć na wzrost popularności, prestiżu, na większe szanse wejścia w skład ofert touroperatorów oraz stania się celem indywidualnych wypraw turystów.

Niniejsze opracowanie ma na celu dokonanie przeglądu struktur wybranych szlaków tematycznych województwa podkarpackiego ze zwróceniem uwagi na te, które uwzględniają zasoby kulturowe gmin turystycznych Pogórza Dynowskiego (Dubiecko, Dydnia, Dynów, Krzywca, Nozdrzec). Dodatkowo wskazano na korzyści w zakresie promocji i ochrony walorów turystycznych, do których przyczynia się tworzenie lokalnych i regionalnych szlaków tematycznych.

2. Zasoby kulturowe gmin turystycznych Pogórza Dynowskiego w strukturze szlaków tematycznych województwa podkarpackiego

Świadome i planowane działania w zakresie polityki turystycznej oraz komercyjnego podejścia do gospodarki turystycznej skutkowały w ostatnich latach nowym spojrzeniem m.in. na funkcję, jaką mogą pełnić szlaki turystyczne. Dzięki odpowiednio ukształtowanej strukturze i ustaleniu systemu zarządzania niejeden szlak stał się atrakcyjnym produktem turystycznym, markowym dla danego obszaru, zapewniającym podróżującym niepowtarzalne przeżycia i doświadczenia.

Niewątpliwie silnym motywatorem do tworzenia nowych szlaków tematycznych było pojawienie się dodatkowego źródła finansowania tego typu przedsięwzięć – budżetu Unii Europejskiej (do 2004 r. w ramach funduszy przedakcesyjnych). Proces tworzenia szlaków tematycznych przybrał wręcz charakter lawinowy po wstąpieniu Polski do UE. Jednakże upływ czasu pokazał, że wiele pomysłów było chybionych, część przedsięwzięć niszczeje, gdyż nie przewidziano środków na ich utrzymanie i zarządzanie, a niektórych nie kontynuowano zaraz po rozliczeniu projektu [11].

W świetle przedstawionych wyżej okoliczności również na terenie województwa podkarpackiego w ostatnich latach bardzo rozwinęła się oferta szlaków tematycznych. Szczególnie aktywną w ich tworzeniu była i jest Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, ale też lokalnie działające stowarzyszenia (np.: Stowarzyszenie na Rzecz Promocji i Rozwoju Podkarpacia „Pro Carpathia”), lokalne samorządy oraz indywidualne podmioty jako pomysłodawcy inicjatyw oddolnych.

Tematyczne szlaki turystyczne to sposób, by promować, ale też chronić dziedzictwo kulturowe regionu. Wiele obiektów i miejsc jest słabo rozpoznawalnych lub w ogóle nie jest znanych przeciętnemu turyście, a skoro nie są znane, to nie stanowią celów turystycznych podróży. Tworzenie szlaków tematycznych może dostarczać korzyści poszczególnym miejscowościom, jak i turystom. Turyści, korzystając z trasy wyznaczonej szlakiem, odwiedzają nie jedną znaną atrakcję ale kilka innych dodatkowych obiektów, nie muszą samodzielnie poszukiwać dodatkowych atrakcji w okolicy – korzystając z mapy szlaku, mogą dotrzeć do kolejnych zabytków i ciekawych miejsc, o których wcześniej nie słyszeli. Połączenie miejscowości i zabytków nadrzędną ideą zwiększa atrakcyjność każdego z poszczególnych przystanków na szlaku, porządkuje trasę podróży, jak też przyczynia się do jej urozmaicenia.

Pogórze Dynowskie jest przykładem obszaru o niewykorzystanym potencjale dla rozwoju turystyki. Teren ten jest słabo rozpoznawalny jako obszar recepcji turystycznej, dlatego jednym ze sposobów na ożywienie ruchu turystycznego może być tworzenie zintegrowanych produktów turystycznych w formie szlaków tematycznych,

pokazujących walory przyrodnicze, elementy wielokulturowego dziedzictwa, takie jak cerkwie, zabytkowe kościoły, potrawy regionalne itp., zachowujących tożsamość miejsc, jakość ekosystemów, etycznie i społecznie korzystnych dla obszarów recepcji turystycznej, zapewniających warunki ich zrównoważonego rozwoju [3].

Spośród kilkunastu szlaków tematycznych wytyczonych w województwie podkarpackim niektóre obejmują swoim zasięgiem miejsca i obiekty z obszaru gmin turystycznych Pogórza Dynowskiego należących do Związku Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego (ZGTPD), a są to [17]:

1. Szlak Wodny „Błękitny San”,
2. Karpacki Szlak Ogrodów i Domów Historycznych,
3. Szlak Chasydzki,
4. Szlak Kulinaryny „Podkarpackie Smaki”,
5. Szlak Śladami Aleksandra Fredry,
6. Szlak Architektury Drewnianej,
7. Szlak Ikon Doliny Sanu i Doliny Oślawy.

W dalszej części opracowania dokonano krótkiego przeglądu poszczególnych szlaków tematycznych ze wskazaniem na atrakcje z terenu gmin należących do ZGTPD.

2.1. Szlak Wodny „Błękitny San”

San jest jedną z najpiękniejszych rzek w Polsce, która wije się w obrębie gór i pogórzy, gdzie tworzy malownicze przełomy. Liczy 457,8 km długości. Odcinek rzeki między Zwierzyniem a Przemyślem o długości 158 km znakomicie nadaje się do wypraw kajakowych, a najlepsze miesiące na jego pokonanie przypadają na kwiecień, maj i czerwiec. Liczne ośrodki wypoczynkowe i kempingi umożliwiają zaplanowanie spływu bez korzystania z namiotu [24].

Z uwagi na walory zarówno środowiska przyrodniczego, jak i atrakcje kulturowe znajdujące się w położonych nad Sanem miejscowościach, na rzece został wytyczony szlak wodny nazywany „Błękitny San”. „Błękitny San” to główny szlak wodny województwa podkarpackiego. Długość trasy szlaku liczy ok. 330 km i przebiega m.in. przez teren gmin turystycznych Pogórza Dynowskiego.

Szczególnie dziki i malowniczy charakter ma odcinek Sanu pomiędzy Pogórzami Dynowskim i Przemyskim. Ten odcinek szlaku charakteryzuje się pięknymi walorami przyrodniczymi, jak i kulturowymi. Często z perspektywy kajaka można podziwiać zabytkowe zamki (Lesko, Sanok, Dąbrówka Starzeńska, Dubiecko, Przemyśl), pałace (Nozdrzec) czy też ukryte na zalesionych terenach unikatowe cerkwie (Ulucz, Piątkowa). Płynąc w otoczeniu lasów, zdarza się, że można zobaczyć bociany czarne. Rzeka ma też w wielu miejscach górski i wartki charakter [16].

Dokonując oceny zagospodarowania turystycznego doliny Sanu na obszarze gmin należących do ZGTPD, warto sięgnąć do publikowanych wyników badań na ten temat, których autorami są M. Skulimowska oraz M. Warchoła [9], i stwierdzić, że zagospodarowanie turystyczne szlaku wodnego, o takich wyjątkowych walorach jest niewystarczające. Słabą stroną jest przede wszystkim brak dostępu do podstawowej

informacji co do możliwości wypożyczenia sprzętu, co sprawia, że mała liczba osób korzysta z odcinka szlaku wodnego „Błękitny San” na terenie gmin zrzeszonych w ZGTPD. Generalne wnioski z przytoczonych badań wskazują, że możliwości rozwoju turystyki kajakowej na obszarze gmin ZGTPD są duże, jednak należy zadbać o odpowiednią infrastrukturę i co najważniejsze dostęp do informacji (Internet, mapy inne formy wydawnicze). Najlepiej przygotowaną dla potrzeb turystyki kajakowej jest gmina Dubiecko. Znajduje się tam osiem, z analizowanych na badanym obszarze, urządzeń służących wspomnianej formie turystyki, co stanowi 50% ogółu [9].

2.2. Karpacki Szlak Ogrodów i Domów Historycznych

Szlak tworzą 34 obiekty zamkowe, pałacowe i dworskie wraz z ich parkami i ogrodami, zlokalizowane w różnych częściach regionu. Obiekty objęte szlakiem stanowią ślady kultury szlacheckiej i oferują noclegi w zabytkowych wnętrzach, dworską kuchnię, a ich zwiedzanie dostarcza niezapomnianych wrażeń estetycznych i jest okazją do poznania historii tej części kraju [8].

Dla wygody zwiedzających wytyczono cztery trasy, w różnych częściach regionu. Trasa wschodnia tego szlaku obejmuje m.in. Zamek Dubiecko wraz z parkiem. Dubiecko jest jedną z kilku gmin turystycznych Pogórza Dynowskiego.

Zamek w Dubiecku powstał w XVI w. Został rozbudowany i otoczony fortyfikacjami przez rodzinę Stadnickich. Za czasów Krasickich rezydencja straciła swój obronny charakter na rzecz klasycystycznej formy. Wtedy też wokół zamku powstał ogród krajobrazowy, który dziś uchodzi za jedno z cenniejszych założeń w Polsce. W kompozycji ogrodu wykorzystano naturalną rzeźbę terenu, stary drzewostan dębowy i lipowy wzbogacony o liczne gatunki drzew oraz krzewów obcego pochodzenia [18].

Dubiecko znane jest jako miejsce narodzin biskupa warmińskiego Ignacego Krasickiego, zwanego księciem poetów. To także miejsce narodzin Stanisława Stadnickiego – jednego z największych awanturników I Rzeczypospolitej, zwanego „Łańcuckim diabłem”. Ciekawostką jest fakt, iż tutaj za sprawą Franciszka Karpińskiego powstała polska kolęda „Bóg się rodzi, moc truchleje” oraz pieśń poranna „Kiedy ranne wstają zorze”. Zamek jest otwarty dla zwiedzających, we wnętrzu nie ma typowej ekspozycji muzealnej, obecnie funkcjonuje tutaj hotel i restauracja słynąca z doskonałej dworskiej kuchni [8].

Warto dodać, że rozwój i funkcjonowanie szlaku wsparto m.in. poprzez promocję tego sieciowego produktu wśród potencjalnych turystów i organizatorów turystyki. Dzięki działaniom Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej opracowano i wdrożono karty rabatowe, zorganizowano objazdy studyjne dla gestorów obiektów znajdujących się na szlaku, jak i dziennikarzy (krajowych i zagranicznych), zorganizowano konkurs fotograficzny oraz promowano szlak na targach turystycznych. Zadbanie o stosowne wydawnictwa, jak przewodnik, mapę, ulotki. Powstała też dedykowana strona internetowa z audioprzewodnikiem.

2.3. Szlak Chasydzki

Pomysł utworzenia międzynarodowego szlaku turystycznego, wykorzystującego dziedzictwo kultury i religii żydowskiej, należy do Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego. Szlak Chasydzki w województwie podkarpackim obejmuje następujące miejscowości i obiekty: Baligród (cmentarz z początku XVIII w.), Cieszanów (synagoga z końca XIX w., cmentarz z XIX w.), Dębicę (synagoga z końca XVIII w., cmentarz z przełomu XVII i XVIII w.), Dynów (cmentarz z XVIII w., miejsce spoczynku cadyka Cwi Elimelecha Szapiro z Dynowa), Jarosław (dwie XIX-wieczne synagogi oraz cmentarz z XVIII w.), Lesko (synagoga z XVII w. oraz cmentarz z XVI w.), Leżajsk (cmentarz z XVII w., ohel cadyka Elimelecha z Leżajska), Przemyśl (tzw. nowa synagoga, z początku XX w., tzw. nowy cmentarz z początku XIX w.), Ropczyce (cmentarz z XVIII w.), Rymanów (synagoga z XVII w. oraz cmentarz z końca XVI w., miejsce spoczynku cadyka Menachema Mendla z Rymanowa), Sanok (synagoga stowarzyszenia Jad Charuzim z XIX w., synagoga sadogórska z lat 20. XX w., tzw. nowy cmentarz z XIX w.), Tarnobrzeg (cmentarz z początku XX w., miejsce spoczynku cadyka Eliezera Horowitza z Dzikowa), Ustrzyki Dolne (cmentarz z XVIII w.), Wielkie Oczy (synagoga z początku XX w., cmentarz z XVIII w.) [28].

Spośród wymienionych miast tylko Dynów należy do ZGTPD. Miasto na przełomie XVIII i XIX w. było znaczącym ośrodkiem chasydyzmu. Cadykami byli tutaj wówczas Jehoszua Heschl i Jakow Cwi Jalish. W pierwszej połowie XIX w. w mieście miał swoją siedzibę cadyk Cwi Elimelech Szapiro (1783–1841), autor wielu kabalistycznych komentarzy, założyciel dynastii cadyków dynowskich. Dynów w tym czasie miał dwie synagogi, dwóch rabinów i dwa cmentarze. Emigracja zarobkowa do Ameryki i działania wojenne w latach 1914–1915 spowodowały znaczny spadek liczby ludności żydowskiej. W okresie II wojny światowej hitlerowcy wymordowali znaczną część społeczności żydowskiej Dynowa (głównie mężczyzn), a pozostałych zesłano w głąb ZSRR. Pozostałe dwie rodziny żydowskie przeniesiono do getta w Brzozowie. Przez wiele lat po wojnie nikt z Żydów, którzy przetrwali wojnę nie odwiedził Dynowa.

Dzięki staraniom rabina Pinchas Pomp, w Dynowie powstało Centrum Historii i Kultury Żydów Polskich oraz działa nowo wybudowana synagoga, w której odbył się już pierwszy ślub, pierwsza Bar Micwa, regularnie odbywają się szabatony [15].

Do Dynowa na uroczystość Jorcait Cadyk (rocznica śmierci cadyka) przybywa kilka tysięcy osób. – *Tylu osób na szabasach nie ma ani w Warszawie, ani we Wrocławiu* – [...] podkreśla rabin Pinchas [14].

Obecnie do grobów cadyków w Dynowie, ale też w Leżajsku, Łańcucie, Ropczycach czy Rymanowie regularnie przybywają chasydzi z całego świata. Wciąż żywą tradycją jest gromadzenie się chasydów przy grobie cadyka w rocznicę jego śmierci – *jorcajt* – którzy wierzą, że w ten dzień dusza zmarłego nawiedza miejsce spoczynku, modlą się i zostawiają tam niewielkie karteczki z wypisanymi prośbami, zwane *kwittech* [1].

Główną rolę promotora miejsc objętych szlakiem, jak też inicjatorem działań mających na celu ochronę materialnych relikwów kulturowego dziedzictwa Żydów w Polsce, pełni Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego (założona na mocy

porozumienia zawartego pomiędzy Światową Organizacją Żydowską ds. Restytucji (WJRO) i Związkiem Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP (ZGWŻ).

2.4. Szlak Kulinaryny „Podkarpackie Smaki”

Szlak Kulinaryny „Podkarpackie Smaki” oferuje możliwość „smakowania regionu”, ale też poznawania okolicznych atrakcji proponowanych w pakietach. W ramach szlaku można podróżować wzdłuż trzech tras: Bieszczadzkiej, Beskidzko-Pogórzańskiej i Północnej. Każda z nich pozwala poznać bogate tradycje kulinarne województwa podkarpackiego i spróbować kuchni łemkowsko-bojkowskiej, etnicznej, włościańskiej, mieszczańskiej, dworskiej czy kuchni fusion (pokazuje połączenie tradycyjnych przepisów kulinarnych w nowoczesnym wydaniu) [29].

Trasa Beskidzko-Pogórzańska szlaku to wędrowka po smakach kuchni włościańskiej, mieszczańskiej, staropolskiej i fusion. Na tej właśnie trasie istnieje możliwość dotarcia do miejscowości turystycznych Pogorza Dynowskiego. Kuchnię włościańską można zasmakować m.in. w Karczmie pod Semaforem w Bachórze (gmina Dynów), a kuchnię dworską, połączoną z domieszką pewnego powabu miejsca, można znaleźć w Restauracji-Zamku w Dubiecku [23].

Szlak kulinarny „Podkarpackie Smaki” jest przykładem wykorzystania dziedzictwa kulinarnego do budowy marki turystycznej regionu. „Jedź i jedz” to hasło, które ma zachęcać do podejmowania podróży kulinarnych nie tylko w Bieszczady, ale również na teren Pogórzy. Poznawanie tradycji kulinarnych regionu pozwala pełniej zrozumieć przeszłość danego miejsca czy też styl życia jego mieszkańców. Animatorem szlaku jest Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju i Promocji Podkarpacia „Pro Carpathia”, które bardzo aktywnie i skutecznie dba o jego promocję. Warto zaznaczyć, że jest to jedyny aktywny szlak kulinarny w regionie oraz najdłuższa kulinarna trasa w Polsce [21].

2.5. Szlak Śladami Aleksandra Fredry

Trasa międzynarodowego szlaku turystycznego „Śladami Aleksandra Fredry” połączyła miejsca związane z życiem i twórczością największego polskiego komediopisarza. Liczy prawie 450 km. Wiedzie z ruin zamku „Kamieniec” na pograniczu Korczyny i Odrzykonina, przez Hoczew, Cisną, Lesko, Sambor, Rudki, Beńkową Wisznię, Lwów, Przemyśl, Surochów k. Jarosławia, Nienadową i z powrotem do zamku „Kamieniec” [20].

Z wymienionych powyżej miejscowości należy zwrócić uwagę na wieś Nienadowa położoną ok. 2 km od Dubiecka – gminy należącej do ZGTPD. Z Nienadową kojarzona jest sylwetka Aleksandra Fredro, który w XVIII w., w dworze dziadka Jana Nepomucena Dembińskiego spędził lata chłopięce [25].

Cennym uzupełnieniem podróży tym szlakiem jest autobiograficzna powieść „Trzy po trzy” Aleksandra Fredry, w której tak wspominał swój pobyt w Nienadowej: „W Nienadowej, majątności ojca mojej matki, mieszkali niegdyś rodzice moi. Tam pamięć moja błądzi w mgłach dzieciństwa” [...] Nie ma już Kaplicy w Nienadowej...

Dom nowy... Mój wuj nie żyje... Nienadawa taka jak była, aczkolwiek zamglona, została lubym dla mnie wspomnieniem” [27].

Ten „nowy dom”, wspomniany przez Fredrę, wzniesiony został przez jego wujka Antoniego Dembińskiego w pierwszych dziesięcioleciach XIX w. w stylu klasycystycznym, z czterokolumnowym portykiem. Dwór przetrwał do dzisiejszych czasów. Obok dworu zachowały się też z tego okresu dwie oficyny i dwie murowane kordegardy oraz zabudowania gospodarcze. Dwór otacza XIX-wieczny park krajobrazowy [27].

Międzynarodowy Szlak Turystyczny Śladami Aleksandra Fredry jest ciekawym pomysłem na spędzenie wolnego czasu. Pozwala on odkrywać piękne tereny Polski i Ukrainy, które były inspiracją dla tego wielkiego pisarza doby romantyzmu. Pozwala poznać zapomniane miejsca, które mimo historycznych zawirowań dotrwały do współczesnych czasów. Podróż szlakiem promowana jest jako oferta na weekend, stanowiąca pewną odmianę, w stosunku do bardziej znanych atrakcji turystycznych Bieszczadów i innych terenów województwa podkarpacia. Inną formą promocji szlaku jest cykliczne wydarzenie, którego organizatorem od lat jest najstarszy polski teatr amatorski „Fredreum”, mieszczący się na przemyskim Zamku Kazimierzowskim. Owym wydarzeniem jest „Przemyska Wiosna Fredrowska”, w ramach której prezentowane są dzieła sceniczne z repertuaru Aleksandra Fredry przez polskie i zagraniczne grupy teatralne.

2.6. Szlak Architektury Drewnianej

Szlak Architektury Drewnianej (SAD) na terenie województwa podkarpackiego składa się z 9 tras o łącznej długości 1202 km. Na szlaku znajduje się 127 obiektów architektury drewnianej, wśród których najczęściej spotykanymi są drewniane cerkwie. Nie brak jednak cennych, zabytkowych kościołów i pięknej zabudowy wiejskiej, starych dworków oraz obiektów zabytkowej techniki [26].

Na szczególną uwagę zasługują obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO, jak np.: kościół w Haczowie, pochodzący z XV w. czy zespół plebański w Bliznem z kościołem drewnianym z XVI w. z polichromią przedstawiającą unikatową tzw. biblię plebejską.

Szlak Architektury Drewnianej w województwie podkarpackim obejmuje m.in. obiekty z obszaru gmin turystycznych Pogórza Dynowskiego, a szczególnie Trasa nr II (sanocko-dynowska) i II a (Dynów-Bircza). Warto w tym miejscu wyróżnić cenne obiekty znajdujące na wymienionych trasach, np.: cerkiew pw. Wniebowstąpienia Pańskiego w Uluczu, osadzie położonej w powiecie brzozowskim, w gminie Dydnia, nad rzeką San, drewnianą cerkiew greckokatolicką św. Dymitra w Piątkowej, wsi w powiecie przemyskim, w gminie Dubiecko czy cerkiew Przemienienia Pańskiego w Czerteżu (jedna z kilku cerkwi bojkowskich tego typu na terenie Polski), wsi położonej na pograniczu Pogórza Bukowskiego i Pogórza Dynowskiego [26].

Szlak Architektury Drewnianej jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych produktów turystycznych tego typu w regionie. Szlak jest bardzo dobrze oznakowany, wydano wiele publikacji na jego temat (przewodniki, mapy, leksykony), organizowane są w miejscach objętych szlakiem różne wydarzenia (koncerty, wernisaże, wystawy).

Główne działania promocyjne i informacyjne w odniesieniu do SAD w województwie podkarpackim podejmowane były i są przede wszystkim przez Podkarpacką Regionalną Organizację Turystyczną.

2.7. Szlak Ikon doliny Sanu i doliny Osławy

Szlak Ikon prowadzi śladami dawnych cerkwi. Jest przykładem działań na rzecz ochrony cerkwi i ratowania tych, które narażone są na zniszczenie. Ma to szczególne znaczenie, gdyż cerkwie są niejednokrotnie jedynym śladem dawnej kultury regionu i jego tożsamości.

Regiony województwa podkarpackiego, zwłaszcza Bieszczady i Beskid Niski to tereny o szczególnym bogactwie drewnianej architektury sakralnej. Ze względu na przedwojenną różnorodność narodowo-wyznaniową terenów pogranicza wschodniego zachowały się tu ciekawe i cenne obiekty greckokatolickiego kultu religijnego, m.in. Łemków i Bojków.

Elementem spajającym obszar greckokatolickiego krajobrazu kulturowo-religijnego województwa podkarpackiego stanowi ikona, toteż właśnie ona jest główną atrakcją proponowaną turystom w ramach Szlaku Ikon. [19].

Szlak Ikon biegnie m.in. Doliną Sanu, został oznakowany na niebiesko i prowadzi z Sanoka do Ulucza do jednej z najstarszych drewnianych cerkwi w Polsce. Łączna długość szlaku wynosi 70 km.

Ulucz jest jedyną wsią z terenu gmin należących do ZGTPD, obecną na Szlaku Ikon. Jest to wyjątkowe miejsce, gdyż właśnie w Uluczu znajduje się prawdopodobnie najstarsza, drewniana cerkiew w Polsce pw. Wniebowstąpienia Pańskiego – zbudowana w 1510 r. Wchodziła w skład zespołu klasztornego bazylianów. Obecnie filia Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Położona na szczycie stromego, owianego legendami wzgórza „Dębnik”, na północnym krańcu wsi [13].

Szlak Ikon stwarza szansę poznania miejsc właściwych ikonom, pozwala też obejrzeć ekspozycje muzealne, poznać szczegóły najpiękniejszych dzieł sztuki cerkiewnej. Stanowi również ważny cel tzw. turystyki etnicznej uprawianej przez osoby odwiedzające miejsca swojego pochodzenia, co w tym regionie ma duże znaczenie z racji akcji wysiedleńczych, zmiany granic oraz emigracji. Rozwój ruchu turystycznego związanego ze szlakiem może stać się istotnym czynnikiem generującym dochody odwiedzanych miejscowości, a także mieszkańców, którzy zdecydują się oferować usługi turystyczne.

3. Zakończenie

Szlaki tematyczne, jako produkty turystyczne regionu (niekiedy markowe), niejednokrotnie stanowią jego wizytówkę, są skutecznym narzędziem promocji, przyczyniają się do aktywizacji gospodarczej, tworzą sieć współpracy pomiędzy lokalnie działającymi przedsiębiorcami a społecznością, wzmacniają lokalny patriotyzm i poczucie dumy z dziedzictwa historyczno-kulturowego. Ich ważną rolą jest też ochrona cennych kulturowo i historycznie miejsc oraz obiektów.

Dzięki wytyczonym szlakom tematycznym popularyzuje się mniej znane atrakcje turystyczne, buduje tożsamość regionalną poprzez odwoływanie się do wspólnych tradycji miejsc objętych szlakiem. Często istniejące już szlaki są zachętą do podejmowania kolejnych inicjatyw o podobnym charakterze, jak też organizowania różnego typu wydarzeń, imprez kulturalnych, naukowych, artystycznych, co wspiera promocję konkretnych miejscowości, obiektów, tradycji, wątków historycznych itp.

Należy założyć, że obecność szlaków tematycznych na obszarze gmin turystycznych Pogórza Dynowskiego czyni ten teren coraz bardziej rozpoznawalnym, ciekawym i wartym odwiedzenia przez turystów, którzy mogą tutaj znaleźć szeroki wachlarz atrakcji turystycznych oraz zaspokoić różne potrzeby związane z aktywnością turystyczną.

Bibliografia

1. Kruczek Z., *Polska. Geografia atrakcji turystycznych*, Wydawnictwo Proksenia, Kraków 2002, s. 281.
2. Krupa J. (red.), *Nowoczesne metody i narzędzia wsparcia w rozwoju małych destynacji turystycznych*, Wydawnictwo ZGTPD, Dynów 2014, s. 8.
3. Łańcut – szlak chasydzki, Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, broszura, Warszawa 2010, s. 5.
4. Łazarek R., *Ekonomika turystyki*, Wydawnictwo WSE, Warszawa 1997, s. 126.
5. Mikos von Rohrscheidt A., *Kulturowe szlaki turystyczne – próba klasyfikacji oraz postulaty w zakresie ich tworzenia i funkcjonowania*, Turystyka Kulturowa, nr 2, 2008, s. 20.
6. Mikos von Rohrscheidt A., *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSHM Milenium, Gniezno 2008, s. 31, 292, 291–311.
7. Panasiuk A., *Marketing usług turystycznych*, PWN, Warszawa 2005, s. 75.
8. Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, *Karpacki Szlak Ogrodów i Domów Historycznych*. Przewodnik, Rzeszów 2015, s. 5, 157.
9. Skulimowska M., Warchoła M., *Zagospodarowanie turystyczne szlaku wodnego „Błękitny San” i jego znaczenie dla regionu*, [w:] J. Krupa, K. Szpara (red.), *Zrównoważona gospodarka zasobami przyrodniczymi i kulturowymi na Pogórzu Dynowskim determinantą rozwoju turystyki*, Wydawnictwo ZGTPD, Dynów 2017, s. 176.
10. Stasiak A., *Produkt turystyczny – szlak*, „Turystyka i hotelarstwo”, nr 10, 2006, s. 15.
11. Stasiak A., Śledzińska J., Włodarczyk B. (red.), *Szlaki turystyczne – od pomysłu do realizacji*, Wydawnictwo PTTK „Kraj”, Warszawa–Łódź 2014, s. 403.
12. Szewczykowie I. i R., *Szlaki turystyczne*, Carta Blanca, Warszawa 2010, s. 5.

Źródła internetowe

13. <http://gminasank.pl/dla-turysty/atracje-turystyczne/szklak-ikon/> (dostęp: 16.12.2017).
14. http://www.biznesistyl.pl/kultura/oblicza-kultury/3111_rabin-pinchas-pomp-z-izraela:-moje-serce-jest-w-dynowie.html (dostęp: 16.10.2017).
15. <http://www.fzp.net.pl/spoleczenstwo/zaproszenie-do-dynowa> (dostęp: 16.10.2017).
16. <http://www.mojebieszczady.com/szlak-wodny-blekitny-san/> (dostęp: 16.10.2017).
17. <http://www.podkarpackie.travel/pl/atracje/przewodnik> (dostęp: 15.10.2017).
18. <http://www.podkarpackie.travel/pl/atracje/zamek-w-dubiecku> (dostęp: 16.10.2017).
19. <http://www.podkarpackie.travel/pl/szlaki/szlak-ikon-doliny-sanu-i-doliny-oslawy> (dostęp: 16.10.2017).

20. <http://www.podkarpackie.travel/pl/szlaki/szlak-sladami-aleksandra-fredry> (dostęp: 16.10.2017).
21. <http://www.podkarpackiesmaki.pl/pl/kulinaria-podkarpackie/aktualnosci> (dostęp: 16.10.2017).
22. <http://www.szlaki.szkolenie.pttk.pl> (dostęp: 12.10.2017).
23. <http://www.szlakpodkarpackiesmaki.pl/pl/route/trasa-beskidzko-pogorzanska> (dostęp: 16.10.2017).
24. <http://www.wrota.podkarpackie.pl/pl/turystyka/szlaki/szlakblekitnysan> (dostęp: 15.10.2017).
25. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Nienadowa> (dostęp: 16.10.2017).
26. [https://pl.wikipedia.org/wiki/Szlak_Architektury_Drewnianej_\(wojew%C3%B3dztwo_podkarpackie\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Szlak_Architektury_Drewnianej_(wojew%C3%B3dztwo_podkarpackie)) (dostęp: 16.10.2017).
27. www.dubiecko.pl (dostęp: 16.10.2017).
28. www.fodz.pl/download/FODZ_ulotka_szlak_pl_.pdf (dostęp: 16.10.2017).
29. <http://www.podkarpackiesmaki.pl/> (dostęp: 16.10.2017).